

BİBLİYOGRAFYA :

Hanîf İbrâhîm, *el-La'lû'l-musaffâ*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3841/2, vr. 53*; Hanîfzâde, *Âşâr-ı Nev: Nova Opera* (ed. G. Flügel), [baskı yeri ve tarihi yok], nr. 14.505, 14.509, 14.558, 14.689, 14.695, 14.736-14.743, 14.767, 14.786, 14.790, 14.809, 14.877, 14.921; Râmîz, *Âdâb-ı Zurefâ*, Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, nr. 762, s. 55, 80-81; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 638; a.mlf., *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 164*, 192*; Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, III, 150; Fâtîn, *Tezkire*, s. 76-77; Ârif Hikmet, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, Tarih, nr. 789, s. 18; *Sicill-i Osmânî*, II, 258; *Osmanlı Müellifleri*, I, 281-283; II, 298-299; III, 125; Serkîs, *Mu'cem*, I, 800; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 39, 182, 659; II, 413; *İzâhu'l-meknûn*, I, 80, 99, 420, 438, 445, 459, 495, 499, 546; II, 33-34, 403, 413, 463, 556, 590; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1993; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 27, 113; a.mlf., *el-Müntehab min mahtûâtî'l-Medineti'l-münevvere*, Dimaşk 1393/1973, s. 127; Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kurk Hadis*, İstanbul 1954, s. 253-254; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, II, 207.

CEMİL AKPINAR

HANÎFE (Benî Hanîfe) (بنوحنيفة)

Adnânîler'e mensup
bir Arap kabilesi.

Bekir b. Vâil kabilesinin önemli bir kolu olup Yemâme'de yaşayan Hanîfe b. Lüceym'in nesebi Sa'b b. Ali b. Bekir b. Vâil yoluyla Adnân'a kadar uzanır. Kabilenin bir kısmı göçebe, bir kısmı yerleşik hayat sürüyordu. Câhiliye döneminde putperest olan Benî Hanîfe arasında zamanla Hristiyanlık yayıldı. Un ve hurmadan yapıp diktikleri putu bir kıtlık sırasında parçalayarak yemişlerdi. Hâcır adlı müstahkem şehirleri Yemâme'nin en önemli yerleşim merkeziydi. Dûl (Düvl), Adî, Âmir, Suheyym gibi kollara ayrılarak varlıklarını sürdüren Benî Hanîfe önceleri Bekir b. Vâil ile müttefik iken Besûs Savaşı'ndan sonra onlardan ayrılıp Tağliboğulları ile ittifak kurdular ve Lahmîler'i metbû tanıdılar. Bundan dolayı Bekir b. Vâil'in İranlılar'la yaptığı Zûkâr Savaşı'na iştirak etmediler.

Benî Hanîfe savaşçı kabilelerdendir. Câhiliye döneminde *eyyâmü'l-Arab** arasında yer alan Zahr, Melhem ve Felec gibi önemli savaşlara katıldılar. Hicretten önce Mekke'ye gelen Hanîfeoğulları Hz. Peygamber tarafından İslâm'a davet edilmiş, fakat kabul etmemişlerdi. Resûlullah, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Yemâme hâkimi Hevze b. Ali'ye Selîf b. Amr el-Âmirî'yi elçi olarak gönderip dave-

tini tekrarlamışsa da Hevze elçiye çok iyi karşılamakla beraber bu daveti de reddetmiştir.

Hanîfeoğulları'nın ileri gelenlerinden Sümâme b. Usâl 6 (628) yılında umreye giderken müslümanlar tarafından esir alındı. Sümâme'nin müslüman olduktan sonra eskiden beri bir zahire ambarı olan Yemâme'den Kureys'e yapılan zahire sevkine engel olduğu rivayet edilir.

Hicretin 10. yılında (631) Seleme b. Hanzale başkanlığındaki Benî Hanîfe heyeti Medine'ye gelerek Hz. Peygamber ile görüştü ve İslâmiyet'i kabul etti. Medine'de Remle bint Hâris en-Neccâriye'nin ko- nağında birkaç gün kalan heyet mensupları, Resûlullah'ın yanına gidip geldiler ve Übey b. Kâ'b'dan Kur'an öğrendiler. Resûl-i Ekrem heyet mensuplarını hediye- lerle uğurladı ve yurtlarına vardıkları zaman kiliseyi yıkıp mescid yapmalarını emretti. Bunlardan Mucâa b. Mürâre'ye de istediği bir araziye bağışlayarak kendisi- ne bununla ilgili bir ahidnâme verdi.

Resûl-i Ekrem'in hastalığı esnasında Benî Hanîfe, peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetülkezzâb'ın etrafında toplanarak irtidad etti. Müseylime'nin Benî Hanîfe kabilesiyle daha önce Medi- ne'ye gelip gelmediği tartışmalıdır. An- cak Benî Hanîfe heyetiyle birlikte Medi- ne'ye gelen ve Kur'an öğrenerek bazı sü- releri ezberleyen Reccâl (Rehâl), ülkesi- ne dönünce Hz. Peygamber'in nübüvvet işine Müseylime'yi de ortak ettiğini öne sürerek kabilesinin dinden dönmesinde büyük rol oynamıştır. Hz. Ebû Bekir bun- lara karşı Hâlid b. Velîd kumandasında bir ordu gönderdi; meydana gelen Akra- bâ Savaşı'nda Müseylime mağlûp oldu ve öldürüldü. Hanîfeoğulları daha sonra yaptıklarına pişman oldular ve tekrar İslâmiyet'i kabul ettiler.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Cemhere* (Nâcî), s. 538-542; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 424; II, 249, 321, 594, 638; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 316-317; Belâzûrî, *En- sâb*, I, 238; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 309, 311; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 221-222; Kalka- şendî, *Nihâyetü'l-ereb*, Beyrut 1984, s. 223-224; W. Muir, *The Life of Moḥammad from Ori- ginal Sources*, Edinburgh 1923, s. 373, 457-458, 477; L. Caetani, *İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924-27, VII, 62-66; *Kehhâle*, *Mu'cemü kaba'ili'l-Arab*, Beyrut 1982, I, 312; Âbidin Sönmez, *Resûlullah'ın İslâma Dâvet Mektupları*, İstanbul 1984, s. 141-145; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), X, 179-186; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 401-408; J. Schleifer, "Ha- nîfe", *IA*, V/1, s. 217-218; W. M. Watt, "Hanîfa b. Ludjajm", *EL* (İng.), III, 166-167.

M. ALİ KAPAR

el-HÂNİYYE (الخانية)

Hanefî hukukçusu Kâdîhan'ın
(ö. 592/1196)
Fetâvâ Kâdîhân
ve *el-Fetâvâ'l-Hânîyye*
olarak da anılan eseri
(bk. KÂDÎHAN).

HANKAH (خانقاه)

Dervişlerin
sohbet ve zikir için toplandıkları,
bir süre ikamet ettikleri,
bazan inzivaya çekildikleri
mekânlar için kullanılan terim.

Hankah kelimesi Farsça *hân* (خان) "kervansaray, ev, mâbed, sultan"; *hân* (خوان) "sofra, eyvan" ve *hâne* (خانه) "ev, oda" kelimelerine yer bildiren -gâh ve -geh eklenerek türetilmiştir. Farsça edebî ve tarihi metinlerde *hângâh* (خانگاه), *hânegâh* (خانگاه), *hângâh* (خوانگاه), *hân- câh* (خانجاه), *hânkah* (خانقه), *hângeh* (خانگه) gibi çeşitli şekillerde geçen keli- me *hânkâh* (خانقاه) olarak Arapçalaştırılmış ve bu şekliyle kullanımı yaygınlık kazanmıştır (Muhsin Kiyânî, s. 55-56). Hankahın, "yemek yenilen ve sofraya ku- rulan yer" anlamına gelen *hördengeh* (خوردنگه) kelimesinden geldiğini ileri sü- renler de vardır (Dihhudâ, XII, 169).

Hâce Abdullah-ı Herevî, Ebû Hâşim Sü- fî'den (ö. 150/767) bahsederken ilk han- kahın Filistin'de Remle'de bir hristiyan emîr tarafından kurulduğunu söyler, an- cak kuruluş tarihini kaydetmez (*Tabakât*, s. 8; Câmî, s. 3). Herevî'nin verdiği bilgi- ye göre bu emîr avlanırken iki kişinin kar- şılaştığını, birbiriyle kucaklaştığını, azık- larını ortaya koyup birlikte yemek yediği- ni ve birbirine karşı son derece dostça davrandığını görmüş, bunları yanına ça- gırıp kim olduklarını sormuş, derviş ol- duklarını öğrenince bundan etkilenerek onlar için Remle'de ilk hankahı yaptırmış- tır. İbn Teymiyye ise ilk hankahın (dü- veyre), Basra civarında eski bir yerleşim merkezi olan Abadan'da Abdülvâhid b. Zeyd'in (ö. 177/793) bir müridi tarafın- dan kurulduğunu söyler (*Mecmû'u Fetâ- vâ*, XI, 6). III. (IX.) yüzyıldan itibaren di- ğer İslâm beldelerinde de hankahlar ku- rulmaya başlanmıştır. Bağdat'ta Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815-16), Bistam'da Bâye- zîd-i Bistâmî, yine Bağdat'ta Serî es-Sa- katî ve Cüneyd-i Bağdâdî, Nişâbur'da Ebû Osman el-Hîrî, Hemedan'da Ebû Tâlib el-

Hazrecî (ö. 298/910) hankahları bunların en tanınmışlarıdır. Sem'ânî, Kerrâmiyye'nin kurucusu olan Muhammed b. Kerrâm'ın çeşitli İslâm beldelerinde dolaştığını, hacdan sonra geldiği Kudüs'te vefat edince (255/869) taraftarlarının burada bir hankah yaptıklarını, Kerrâmîler'in daha sonra Horasan'ın belli başlı şehirlerinde de hankahlar kurduklarını bildirir (*el-Ensâb*, V, 28). Makrîzî ise ilk hankahın IV. (X.) yüzyılda Zeyd b. Sühân b. Sabre tarafından inşa edildiğini söyler (*el-Hıfât*, II, 414). IV. (X.) yüzyıldan sonra Şam, Basra, Bağdat, Nişâbur, Rey, Buhara, Semerkant, Belh gibi önemli şehirlerde yeni hankahlar yapılmış, bunların kuruluşuna sultanlar, devlet adamları ve zenginler yardımcı olmuş, tarikatların düzenli bir şekilde ortaya çıkması hankah yapma faaliyetini daha da hızlandırmıştır. Hankahlar genellikle sakin yerlerde tesis edilmiş, zamanla çevresinde yerleşenler orayı bir kasaba haline getirmişlerdir.

Farklı beldelerde ve çeşitli tasavvuf cemaatleri tarafından hankaha değişik isimler verilmiştir. I. (VII.) yüzyılda bazı âbid ve zâhidler, inzivaya çekilip ibadet ettikleri yerlere Kur'an-ı Kerim'de de geçen (Hac 22/40; Âl-i İmrân 3/37, 39) *savmaa* ve *mihrâb* adını vermişlerdir. Buralara sonraki dönemlerde *mesjid*, *müseycid* ve *düveyre* denilmiş, daha sonra hankah yanında *ribât* ismi de kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlılar'da hankah yerine daha çok *dergâh*, *tekke* ve *zâviye* kelimeleri kullanılmıştır. Tasavvufi ve edebî metinlerde ise bu kelimeler harâbat terimiyle de ifade edilmiştir.

Hankahın şekillenmesinde rakip bir kurum olan medresenin etkisi olmuş ve bazan hankah medresenin işlevlerini de yüklenmiştir. İlk hankahlar son derece basit ve sade olup çok defa kerpiçten ve ağaçtan yapıldıkları için fazla dayanıklı değillerdi. İlk sûfîlerin sade bir hayat yaşamaları da hankahların fizikî yapısına fazla önem vermelerine engel oluyordu. Ancak sonraki dönemlerde devlet adamının ve servet sahiplerinin hankah yapımına yardımcı olmaları, bazan kendi adlarına hankah yaptırmaları, mimari değeri olan sağlam yapıların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın (ö. 444/1052) müridi Ebû Sa'd'ın Bağdat'ta inşa ettirdiği hankahta büyük sofa, bir cemaathâne, büyükçe bir mescid, bir hamam, abdesthâne, mutfak (imarethâne), müstakil hücreler, ayrıca yanında bir çarşı ve han vardı (Muhammed b. Münvever, s. 366). Daha sonra hankahla-

ra kütüphane, ambar, dersane, revak, hastaların tedavi edildiği bir bölüm, misafirhane, ahır, bağ bahçe gibi birimler de eklenmiştir. Muzaferüddin Şah'ın Erbil'de yaptırdığı hankah 200, II. Baybars'ın Kahire'de yaptırdığı hankah 400 kişiyi barındırıyordu. Saryaku Hankahı'nın 100 hücresi vardı (Makrîzî, II, 276, 285). Hankahlar, her zaman bu kadar büyük ve teşkilâtli olmamakla birlikte burada ikamet edenlerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde donatılmıştır.

Bu kuruma ilk defa ciddi bir düzen getiren ve buradaki faaliyetleri belli kuralara bağlayan sûfî olan Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr müridi Hasan el-Müeddib'e şu kuralı yazdırmıştı: Bedeninizi ve elbisenizi daima temiz tutun; camide ve mübarek mekânlarda gereksiz yere konuşmayın; namazı ilk vaktinde cemaatle kılın; gece namazına önem verin; seher vakti tövbe ve dua edin; sabahleyin güneş doğana kadar Kur'an okuyun; akşamla yatış arasında dua ve zikirle meşgul olun; muhtaç ve zayıflara ilgi gösterin, onlara tahammül edin; yemeği birlikte yeyin; izin almadan birbirinizden ayrılmayın; boş zamanlarda ya ilim öğrenin veya vird ile meşgul olun (Muhammed b. Münvever, s. 331). Şehâbeddin es-Sühreverdî bu kuralı *'Avârifü'l-ma'ârif*'te geliştirmiş ve bunlara bütün hankahlarda uyulmuştur.

Hankah şeyh tarafından yönetilir. Ancak şeyh bu iş için başka bir kişiyi de görevlendirebilir. Bu kişiye "pîşrev, emîr" veya "mukaddem" denir. Hankahta üç günden fazla kalan dervişlerin de ibadât dışında belli görevleri vardır. Hankahlara yapılan vakıflar, bağışlar, fütuh ve nezirler dervişlerin ihtiyaçları için kullanılır. Bazan borç para alındığı da olur. Ancak mecbur kalınmadıkça dilenme yoluna gidilmez. Bazan da dervişler, hankahın çevresindeki bağ ve bahçede yetiştirdikleri ürünlerle ihtiyaçlarını giderirler.

Hankahlar genellikle erkekler tarafından erkekler için kurulmakla beraber kadınlar da hankahlar kurmuştur. Nitekim Fâtıma bint Hüseyin (ö. 521/1127) sadece kadınların toplandığı bir hankaha sahipti. Evhadüddin-i Kirmânî'nin kızı Ey-müne Hatun'un da Şam'da kadınlarla sohbet toplantıları yapıp onları irşad ettiği bir hankahı vardı (Muhsin Kiyânî, s. 252-253).

Tasavvuf eğitiminin yanı sıra başta tefsir, hadis, fıkıh, akaid, Arapça olmak üzere hankahlarda çeşitli konularda dersler verilir, kitap yazılır, yazılan eserler çoğal-

tılırdı; bu arada dinî mûsikiye önem verilirdi, şiir ve ilâhiler okunur, semâ yapılırdı. Hankahın ve çevresinin bakımlı olması ve temiz tutulması için iş bölümü yapılır, her derviş üzerine düşen görevi titizlikle yerine getirir, görevini aksatanlar çeşitli şekillerde cezalandırılırdı. Buralarda dervişlerden ve tarikat ehlinde başka yabancılara, yolculara, hastalara da hizmet verilirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Hudûdü'l-âlem (Sutûde), s. 107; Herevî, *Ta-bakât*, s. 8; a.m.f., *Risâle-i Mezârât-i Herât*, Tahran, ts., s. 91; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 28; *Ah-vâl ü Âsâr-ı Şeyh Ebû'l-Hasan Harâkânî* (nşr. Müctebâ Minovî), Tahran 1354 hş.; Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları* (trc. Hasan Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz), İstanbul 1989, s. 134-145; Kazvî-nî, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dârü Sâdir), s. 290; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XI, 6; İzzeddin el-Kâşî, *Mişbâhu'l-hidâye*, Tahran 1367 hş., s. 153-155; Makrîzî, *el-Hıfât*, II, 276, 285, 414; Câmî, *Nefehât*, s. 3, 153, 395, 424, 425, 434, 440; Abdülhüseyn-i Zerrinkûb, *Cüstücû der Tasavvufi İrân*, Tahran 1369 hş., s. 48, 162; Muhammed b. Münvever, *Esrârü't-tevhîd*, Tahran 1348, s. 331, 366; Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1977; Ca'fer-i Seccâdî, *Ferheng-i Luğât u İştîlâhât u Ta'birât*, Tahran 1403/1983, s. 338; Muhsin Kiyânî, *Târîh-i Hânkâh der İrân*, Tahran 1369 hş., s. 55-56, 252-253; Dihhudâ, *Luğât-nâme*, XII, 169-177; A. Yaşar Ocak - S. Farûkî, "Zâviye", *İA*, XIII, 468-476; J. Chabbi, "*Khân-kâh*", *EP* (İng.), IV, 1025; Bruce B. Lawrence, "*Khânagâh*", *ER*, VIII, 278-279.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

□ MİMARİ. İslâm dünyasında tarikat yapılarına verilen adlardan biri olan hankah, bölge ve zaman faktörlerine bağlı olarak farklı nitelikte tesisleri tanımlamaktadır. Tasavvuf tarihinde zühd hayatının tasavvufa dönüştüğü, fakat henüz tarikat şeklinde teşkilatlanmamış bulunduğu VIII. yüzyılın ikinci yarısında, İslâm mimarisi tarihinde ilk tarikat yapılarının öncülleri olan tesisler arasında hankah adıyla anılanlara rastlanır (yk. bk.). Bu devirde özellikle İran-Türk kültür mirasının hâkim olduğu Batı Türkistan ve Horasan yörelerinde, çoğunun hayatlarının önemli kısmı yolculuklarda geçen ilk sûfîlerin konaklaması için kurulmuş bazı hankahların varlığı tesbit edilmektedir.

XI. yüzyıldan önceye ait erken devir hankahlarının hemen hepsi ortadan kalkmış, bazılarının ise üzerine sonraki dönemlerde geniş kapsamlı tarikat tesisleri kurulmuş olduğundan mimari özellikleri gereğince aydınlatılamamıştır. Ancak Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın XIII. yüzyıl başlarında İbn Münvever tarafından kaleme alınan menâkıbnâmesinde X. yüz-